

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI FƏNLƏRİNİN TƏDRİSİ İLƏ BAĞLI BƏZİ MƏSƏLƏLƏR

Buludxan Xəlilov,

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsinin dekanı,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
E-mail: buludxan.xalilov@mail.ru*

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2018-ci il noyabrın 1-də imzaladığı “Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Fərmanı bir sıra həlli əhəmiyyətli məsələlərin həyata keçirilməsi baxımından mühüm rol oynayır. Belə ki, müasir Azərbaycan dili zəngin lüğət tərkibinə və mükəmməl qrammatik quruluşa malik olsa da, bu imkanlardan yetərincə istifadə olunmur. Azərbaycan dilinin imkanlarından düzgün istifadə edilmir, eyni zamanda, dilin tətbiq olunduğu sahələrdə dil qaydaları pozulur. Ədəbi dilimizin qayda-qanunlarının kobud şəkildə pozulması halları geniş yayılıb. Bu, televiziya, radio kanallarında, internet resurslarında, dövrü mətbuatda, reklamlarda və digər sahələrdə adi bir hal alıb. Ona görə də dilimizin tətbiq olunduğu sahələrə daimi nəzarəti gücləndirmək olduqca vacibdir. Dil qaydalarının pozulduğu sahələrdə ciddi və təsiredici tədbirləri həyata keçirmək gündən-günə öz əhəmiyyətini artırır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev və Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış fərman və sərəncamlar dilimizin hüquqi statusunu qorumaqla yanaşı, onun işlənməsi ilə bağlı şəraiti daha da əlverişli edir. Dilimizin hüquqi statusunun qorunması ilə bağlı 2001-ci ildən indiyədək imzalanmış fərman və sərəncamlar həm də dilçilik elminin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Dilçilik elminin müasir nailiyyətləri əsasında fundamental tədqiqatların aparılmasına, həm də bunların tətbiqi imkanlarına diqqətin artırılmasına bu gün ehtiyac daha böyükdür. Belə ki, dünya dilçilik elminin nailiyyətləri ilə ayaqlaşmadan irəli getmək mümkün deyil. Zamanla, dövrlə ayaqlaşmaq üçün müasir dilçilik elminin nailiyyətlərinə əsaslanmaq mütləq və qaçılmazdır. Bir sözlə, dilin tətbiqi işinin yaxşılaşdırılması və dilçilik elminin inkişafı ilə bağlı görülməli işlərə diqqət və nəzarət artırılmalıdır. Bu baxımdan “Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Prezident İlham Əliyevin imzaladığı Fərmanı doğma ana dilimizə diqqət və qayğının bariz nümunəsidir. Bu Fərman hər bir vətəndaşa anladır ki, dilimizin saflığının qorunması, onun tətbiqi və inkişafı həmişə dövlətimizin diqqət mərkəzindədir.

Dilimizin qayğısına qalmaq, onun təəssübünü çəkmək hər kəsdən vətəndaşlıq mövqeyi tələb edir. Təəssüflər olsun ki, bu mövqe dilə olan münasibətdə arzu olunan səviyyədə deyil. Ona görə də ədəbi dilimizin qayda-qanunları pozulur, onun imkanlarından düzgün istifadə olunmur. Dildən düzgün istifadə etmək və onu qorumaq cəmiyyətin hər bir üzvünün sosial məsuliyyəti olsa da, bu məsuliyyətə riayət olunmur. Ona görə də KİV-lərdə, dövlət orqanlarında, cəmiyyətimizdə ana

dilimizin istifadəsində nöqsanlar baş alıb gedir. Həm şifahi, həm də yazılı ədəbi dilimizin geniş imkanlarından bəhrələnilmir, onların qaydalarına düzgün riayət olunmur. Xüsusilə, orfoqrafiya qaydalarından başlamış qrammatik qayda-qanunlara qədər dilin normaları tez-tez pozulur. Televiziya və radio kanallarında çalışan aparıcıların nitqi qüsurludur. Onların bir çoxu Azərbaycan dilində düzgün, dəqiq danışmağı bacarmır, ədəbi dil, habelə orfoepiya normalarına riayət etmirlər. Eyni zamanda, nitq mədəniyyətinin tələblərinə uyğun danışmırlar. Hətta əcnəbi söz və ifadələri yersiz işlədir, küçə, bazar leksikonu ilə fikirlərini ifadə edirlər. Necə düşünürsə, eləcə də danışır və etiket qaydalarını qorumurlar. İş o yerə çatıb ki, mövcud vəziyyəti nizama salmaq üçün hüquqi tənzimləməyə ehtiyac yaranıb. Daimi nəzarətin həyata keçirilməsi vacib bir tələbat halına gəlib.

Bu mənada Dövlət Dil Komissiyası yanında Monitoring Mərkəzi publik hüquqi şəxsin yaradılması Azərbaycan dilinin qorunmasına, inkişafına diqqəti artırmaqdır. Monitoring Mərkəzi Azərbaycan dilinin tətbiqinə nəzarəti artıracaq, KİV-lərdə, internet resurslarında, reklam daşıyıcılarında ədəbi dil normalarının qorunmasını təmin edəcək. Yeni yaradılacaq qurum "Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da yaxşılaşdırılması ilə bağlı Tədbirlər Planı"nı hazırlayacaq, ədəbi dil normalarının qorunmasını təmin edəcək, Azərbaycan dilinin tətbiqinə nəzarəti artıracaq.

Hazırda Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənlərinin tədrisi ilə bağlı mövcud problemlər ona gətirib çıxarıbdır ki, uşaqlarımız bu fənləri yetərinə öyrənə bilmirlər. Burada hələ xarici dillərin və xarici ölkə ədəbiyyatlarının tədrisini ayrıca bir mövzu kimi diqqət mərkəzində saxlamırıq. Bu barədə ayrıca bəhs etməyə ehtiyac vardır. Konkret olaraq milli dilin və milli ədəbiyyatın, yəni Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi nəticə etibar ilə müxtəlif problemləri üzə çıxarır. Bu problemlərin bir qismi məktəbəqədərki dövrdə, yəni ailə mühitində özünü göstərir. Belə ki, bəzən ailədəki mövcud dil mühiti uşaqların doğma ana dilini öyrənmək işində çətinliklər yaradır. Ailədə valideynlər – ata, ana övladla ünsiyyəti düzgün qura bilmir, onunla ünsiyyətdə olmağa vaxt ayırmır və ailədə uşaqların dil bilgisini artırmırlar. Eləcə də övladlarının sorğu-sualına şərait yaratmır, uşaqlara bu istiqamətdə heç bir stimül vermirlər. Nəticədə uşaqlar ya özlərinə qapanır, ya da oyuncaqları ilə oynayır, dil mühitinə qoşula bilmirlər. Valideynlər nəzərə almırlar ki, hazırda dili öyrənməyin tələbləri və dili öyrətməyin metodikası dəyişib. Bu gün dil konseptlər (anlayışlar) əsasında öyrənilir və öyrədilir, yəni istənilən bir mühit dil konsepti ola bilər və oradakı məfhumlar, anlayışlar bir-bir öyrədilir. Məsələn, sevgi, vətən, torpaq, fəsil, sinif, məktəb və s. anlayışların hər biri konsept kimi çıxış edir.

Orada mövcud olan məfhumların hər biri gözlə görünür və onların adı səslənir, nəticədə qulaqla eşidilir. Göz və qulaq vəhdəti sözü və məfhumu daha yaxşı anlada bilir. Bu zaman istənilən bir dil asan yolla öyrənilir.

Son dövrlər elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri hər birimizin, o cümlədən, uşaqların həyatına, məişətinə geniş daxil olub. Əlbəttə, bunun əleyhinə deyilik, bu belə də olmalıdır. Ancaq uşaqlar əksər vaxt elmi-texniki tərəqqinin imkanlarından düzgün istifadə etmir, düzgün faydalana bilmirlər. Onlar telefonun, planşet, kompüterin və digər vasitələrin imkanlarından dil bilgisi almaq istiqamətində istifadə etmirlər. Saatlarla telefondan, planşetdən istifadə edən uşaqlar mənasız oyunlarla vaxtlarını itirir, gələcəkdə onların həyatında mühüm rol oynayacaq bilgilərdən uzaq düşürlər. Ona görə elektron resurslarını uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun, cizgi və uşaq filmləri, onların başa düşəcəyi ədəbi-bədii materiallarla yükləməli və doldurmalıyıq. Uşaqların istifadə etdiyi elektron resurslarında belə materialların olmaması, yaxud da çox az olması uşaqların dil və ədəbiyyat bilgisinə mənfi təsir göstərir. Dil, ədəbiyyat bilgisi zəif uşaqların bu predmetlərlə bağlı zövqü də aşağı səviyyədə olur. Azərbaycan dilini və ədəbiyyatını öyrənmək üçün həm də zövq sahibi olmaq lazımdır. Zövqə sahiblik isə uşaqlıqdan başlayır və bütün ömürboyu insanı müşayiət edir. Uşaqların məktəbəqədərki dövrü ilə bağlı görülməli işlərin

proqramı, bu proqramın tələbindən irəli gələn kitabların yazılması, metodiki vəsaitlərin hazırlanması və bütün bunların hamısının elektron məkanda yerləşdirilməsi günümüzün ən vacib tələblərindən biridir.

Bu mənada məktəbəqədərki dövrlə bağlı Türkiyə alimlərinin gördüyü işləri örnək kimi qəbul etmək olar. Məsələn, Ankara Universitetinin əməkdaşı Neriman Aralın, Qazi Universitetinin əməkdaşları Adalet Kandırın və Münevver Can Yaşarın birgə hazırladıqları “Okul öncəsi eğitim ve ana sınıfı proqramları” kitabının (3) məktəbəqədər təhsil üçün böyük faydası vardır. Kitabda məktəbəqədər təhsillə bağlı bir sıra məqamlar diqqət mərkəzində saxlanılır. Məsələn, məktəbəqədərki təhsilin hansı səbəblərə görə önəmli olması, məktəbəqədərki təhsilin qarşısında duran məqsədin nədən ibarət olması, məktəbəqədər təhsilin yaxşılaşdırılması üçün hansı işlərin görülməsi, həmin dövr uşaqların özəllikləri barədə və ailənin məktəbəqədərki təhsilə qatılmasını həyata keçirtmək yolları və s. Burada yenə də ədəbi zövqün məktəbəqədərki dövrdə formalaşma yolları – uşaqlarda şeir, hekayə bacarıqlarının aşılınması diqqət mərkəzində saxlanılır (3,113-115). Hətta Türkiyədə bu istiqamətdə olan tədqiqatlar bir az da dərinləşir və öyrətmə prosesində teatrın, oyunların, əyləncələrin, məsəllərin, baş vermiş hadisələrin uşaqların formalaşmasında oynadığı rola xüsusi olaraq yanaşılır (4). Təbii ki, bunların hamısı uşaqlarda ədəbi-bədii zövqün formalaşmasına, onların dünyagörüşü və mənəvi aləminin zənginləşməsinə xidmət edir. Eyni zamanda, bunların hamısı birlikdə (kompleks olaraq) mədəni insanı, mədəni vətəndaşı formalaşdırır. Türklərdə haqqında bəhs etdiyimiz istiqamət diqqət mərkəzində saxlanılmaqla, həm də bu sahənin (o cümlədən, təhsilin) sözlüyü (lüğəti) hazırlanır (5). Belə sözlüyün mövcudluğu bir daha təsdiq edir ki, təhsil (o cümlədən, məktəbəqədər təhsil) ən böyük mədəniyyətdir. Eyni zamanda, təhsili və bu prosesi qavramaq üçün ona aid terminləri öyrənmək, bilgiyə çevirmək lazımdır. Belə olarsa, zövqü olan öyrədici, yəni müəllim həm də zövqlü şagird, tələbə və geniş mənada vətəndaş hazırlaya biləcəkdir.

Uşaqlar valideynlərindən daha çox öz zəmanələrinə bənzəyirlər. Vaxtilə valideynlər – ata,

ana və əgər ailədə baba, nənə vardısı, onlar uşaqlara hekayələr, nağıllar danışar, dil və ədəbiyyat zövqünün təməlini qoyardılar. İndi isə uşaqlara nağıl və hekayə danışan valideynlər (ata, ana), o cümlədən, baba və nənə ya yoxdur, ya da çox azdır. Belə olan təqdirdə uşaqlarda dil və ədəbiyyat zövqü haradan yarana bilər? Nəzərə alsaq ki, uşaqlar öz zəmanəsinin övladları kimi elmi-texniki tərəqqinin həyatımıza, məişətimizə gətirdiyi telefondan, planşetdən istifadə edirlər və həmin telefon və planşetlərdə uşaqların dil və ədəbiyyat zövqünü formalaşdıracaq materiallar yoxdur. Onda bu məsələnin nə qədər acınacaqlı olması barədə düşünməliyik.

Vaxtilə uşaqların Azərbaycan dili və ədəbiyyatı zövqünün formalaşmasında “Keçi”, “Xoruz”, “Dovşan” kimi şeirlərin rolu əvəzsiz olmuşdur. İndi elektron resurslarında bu qəbildən olan materialların olmasına ehtiyac böyükdür. Təbiətə, ataya, anaya, heyvanlara, vətənə sevgi hisslərini yaradan ədəbi-bədii materialların (təbii ki, uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun olmaqla) elektron resurslarında özünə yer alması uşaqlarda dil və ədəbiyyat zövqünün formalaşmasında yardımçı vasitələrdən biridir. Məhz belə yardımçı vasitələrdən istifadə etmək üçün mütəxəssislərin uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun ədəbi-bədii materiallar hazırlamalarına bir zərurət vardır. Şübhəsiz ki, elektron resursları üçün belə materialların hazırlanması həm elektron resurslarının faydalı bir mənbə olduğunu təsdiqləyəcək, həm də onların öyrətmə imkanlarının geniş olduğunu göstərəcəkdir. Bundan başqa, elektron resurslar dili və ədəbiyyatı öyrədən bir müəllim funksiyasını daşıyacaqdır. Bu gün elə bir dövrdə yaşayırıq ki, uşaqlar təkcə müəllimdən, kitabdan yox, həm də digər resurslardan öyrənməlidirlər. Bu mənada digər resursların imkanlarını uşaqların tələbatını ödəyən bir səviyyəyə gətirməliyik. Deməli, müasir dünyada müəllimlə yanaşı, kitablar, digər qaynaqlar, o cümlədən, elektron resurslar da öyrətmə imkanlarına malikdir. Öyrətmə imkanı olan hər bir mənbə öyrənənlər, o cümlədən, uşaqlar tərəfindən nüfuza çevrilir. Həm də müasir dünyada müəllim də, kitab da, digər resurslar da öyrənmə mənbələri olmaqla, daha çox öyrənmənin yollarını aşılayır. Öyrənmənin yolları nə qədər çox olarsa, bu, öyrətmək prosesini asanlaşdırır.

Odur ki, müəllim, kitab, elektron resursları öyrənməyin yollarını aşıl原因an vasitələrdir. Bu vasitələrin, xüsusilə müəllimin funksiyası hazırda tamamilə dəyişibdir. Belə ki, müəllim indi daha çox biliyi əldə etməyin yollarını aşıl原因an tərəf rolundadır. Müəllim biliyi öyrədən tərəf kimi çıxış edəndə (yəni əvvəlki dövrlərdə) ona daha müqəddəs yanaşılırdı: görəsən “müəllim çörək yeyirmi, su içirmi, yatırımı” və s. Belə olan halda müəllimin işi rahat, özü isə müqəddəs tərəf kimi qəbul edilirdi. Həmin dövrdə resursların azlığı (mənbələrin, qaynaqların, kitabların və s.) da müəllimin sözünə, fikrinə hörmətlə yanaşmaq işini əsaslandırırırdı. İndi biliyi və onu öyrətmənin yolları, vasitələri (mənbələr, qaynaqlar, kitablar, müxtəlif resurslar) o qədər zəngindir ki, müəllimin fikrinə, mövqeyinə əvvəlki kimi müqəddəs yanaşmanın faizi azalıbdır. Ona görə də müasir müəllimin funksiyası daha ağır və çətindir. Müasir müəllim öhdəsinə düşən vəzifəni yerinə yetirmək üçün müxtəlif yollardan, vasitələrdən, metodlardan istifadə etməyi bacarmalıdır. Əgər müəllim bunu bacarsa, onda onun nüfuzu digər resurslardan, təbii ki, üstün olacaqdır. Bacarmasa, müəllim nüfuzu digər resursların kölgəsində qalacaqdır. Bu mənada Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimlərinin öhdəsinə düşən vəzifələr daha böyükdür və onlar elə bir işlə məşğul olurlar ki, bu iş olmadan milli təməlin bünövrəsini qurmaq mümkün deyildir. Milli təməli möhkəm olmayan uşaqlar bünövrəsi möhkəm olmayan divar kimidir. Bu təməli möhkəmlətmək üçün dil-ədəbiyyat müəllimləri gecə-gündüz çalışmalı, yeni yollar və vasitələr aramalı, dili və ədəbiyyatı sevdirməyin bütün imkanlarını üzə çıxartmalıdırlar. Müəllimin, konkret olaraq Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəlliminin nüfuzu bütün resurslardan üstün olmalıdır. Belə olarsa, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəlliminin əvvəlki nüfuzundan danışmaq mümkündür. Madam ki, söz nüfuzdan gedir, onda türk ədəbiyyatı tarixçisi, böyük fikir adamı Nihat Sami Banarlının bir müəllim dostunun dediklərini xatırlatmaq yerinə düşər. Onun hörmətli müəllim dostunun dedikləri belədir: “Gəncliyimdə filan şəhərdə müəllimlik edirdim, ancaq küçəyə çıxmağa utanırdım. Çünki şəhər xalqı “hocam”, – deyər keçdiyim hər yerdə məni ayağa qalxaraq salamlardı. Böyüklərin bu hörmət dolu

salamları əsasən, çox “tərbiyəli” olan uşaqların və gənclərin üzərində dərin təsir buraxır; kiçik, böyük, hər kəsdən gördüyüm sayğı məni xocalığın sevgisi, şövqü və qüruruyla doldururdu” (2, 193). Nihat Sami Banarlı böyük türk tərbiyəsindən danışır, yalnız Allahın hüsurunda olan məsciddən və Fateh Sultan Mehmedin hocaları gələn zaman insanların ayağa qalxaraq onları salamlamasından bəhs edir. (2, 193). Bununla belə, hocalara (müəllimlərə) indi hörmətin azaldığını, tələbələrdə və hər bir kəsdə onlara sayğı və sevgi duyğularının azaldığını da etiraf edir (2, 193).

Müxtəlif siyasi, ideoloji dünyagörüşü olan müəllimlərin, xüsusilə də dil və ədəbiyyat müəllimlərinin məhrumiyyətləri daha çoxdur. Məsələn, sovetlər dövründə mövcud olan ictimai-siyasi və ideoloji münasibət ədəbi-bədii əsərlərə münasibətdə də dərin kök saldı. Bu zaman ədəbi-bədii əsərlərin ideoloji və siyasiləşmiş təhlilləri əsl ədəbiyyatı uşaqlara, gənclərə, geniş mənada oxucu kütləsinə anlada bilmədi. Hətta “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına, Məhəmməd Füzuliyə, Şah İsmayıl Xətaiyə və son dövrlərdə Səməd Vurğuna, Süleyman Rüstəmə, Rəsul Rzaya və digərlərinə olan hücumlar siyasi-ideoloji yanaşmadan qaynaqlandı. Əsl ədəbiyyat, bədii material, sənətkarlıq unuduldu. Belə olduğundan uşaqların doğma dili və ədəbiyyatı barədəki bilgiləri də düzgün olmadı. Beləliklə də, dil və ədəbiyyat zövqü düzgün olmayan nəsil yetişdi. Dil və ədəbiyyatı nəyin bahasına olursa-olsun siyasi müstəviyə yönəltmək dəb halını aldı. Axı dil və ədəbiyyat zövqünün siyasətə heç bir dəxli yoxdur. Siyasətdən uzaq, əsl sənət əsəri təmiz bir zövqü (dil və ədəbiyyat zövqünü) formalaşdırıb bilər.

Tənqidçilərin, ədəbiyyatşünasların bədii ədəbiyyata, dilçilərin dilə siyasi baxımdan yanaşmaları dil və ədəbiyyatın özünü də, onu öyrənənlərin (uşaqların, gənclərin, geniş oxucu kütləsinin) zövqünü də korladı desək, yanlışdır. Dil və ədəbiyyatı siyasiləşdirənlərin dəyirmanına siyasiləşmiş dil və ədəbiyyat müəllimləri su tökməyə başladılar. Bu da uşaqlarda, gənclərdə, oxucularda əsl dil və ədəbiyyat zövqünü yox, siyasi zövqü formalaşdırdı. Dil və ədəbiyyatın yaradacağı sənət və sənətkarlıq zövqü kənarda qaldı. Atalar sözlərinə, nağıllara,

dastanlara bədii ədəbiyyat nümunəsindən, bədii düşüncənin məhsulundan daha çox siyasi yöndə yanaşıldı. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimlərinin bu işdə “xidmətləri” danılmazdır. Dil müəllimləri siyasiləşmiş, siyasətə xidmət edən cümlələri təhlil etməklə, dil zövqündən daha çox siyasi zövqə xidmət etdilər. Fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik təhlil materialları siyasiləşmiş bədii mətnlərin içərisindən seçildi, eyni zamanda, ədəbiyyat müəllimləri ədəbi materialların sovet tənqid və ədəbiyyatşünaslığının tələbləri istiqamətindəki təhlilini verdilər. Burada dil və ədəbiyyat müəllimlərinin günahını yox, dövrün, zamanın, siyasi rejimin onları aciz bir vəziyyətə gətirdiyini söyləmək istəyirik. Bunun acı nəticələri ona gətirib çıxardı ki, sovet dövrü ədəbiyyatı deyəndə bir çoxları onun üstündən xətt çəkmək istədilər və bu tendensiya bu gün də davam etməkdədir. Halbuki, sovet dövründə yaranmış ədəbiyyatın özünəməxsusluğu ilə yanaşı, çox dəyərli cəhətləri də vardır. Hətta indinin özündə belə, sovet dövrü ədəbiyyatı yenidən təhlil və tədqiq olunmalıdır. Əgər belə olarsa, sovet dövrü ədəbiyyatının çox dəyərli məqamları görmək olar, eyni zamanda, sovet ədəbiyyatını məqsədli siyasiləşdirənlərin siyasi mövqeyi aydınlaşa bilər. Odur ki, dil və ədəbiyyat savaşı bu fənni tədris edən müəllimlərin zəhmətinə söykənir. Dil və ədəbiyyat müəllimləri ideologiyanın təsiri altında yazanların və sovet ideologiyasını vaxtilə təbliğ edənlərin yaradıcılığının üstündən xətt çəkə bilməzlər. Bu fənn müəllimlərinin borcudur ki, sovet ideologiyasına xidmət edən hər nə varsa, onu ayırd etməyi bacarsın və əsl ədəbiyyata xidmət edən tərəfləri təbliğ etsin, ən azı dərs dediyi auditoriyada yaya bilsin. Burada dil və ədəbiyyat müəllimlərinin çiyinlərinə böyük yük düşür. Ona görə ki, qeyri-peşəkarlar dövrün, zamanın dəyişməsindən sui-istifadə edərək bütünlüklə sovet ədəbiyyatını inkar edirlər. Onlar bunu asan bir yol kimi seçir, nə özlərini, nə də cəmiyyəti sovet ədəbiyyatı barədə düşünməyə yönəltmirlər. Belə olduğu təqdirdə, dil və ədəbiyyat müəllimləri sovet dövründə yaranmış və sovet ədəbiyyatı adı ilə tanınan ədəbiyyatı məsuliyyətlə təhlil etməli, cəmiyyətə, xüsusilə, dərs dedikləri şagirdlərə, tələbələrə düzgün təqdim etməlidirlər. Bir daha qeyd etmək istəyirik ki, sovet dövründə yaranmış

ədəbiyyatda zərərli nümunələr var, ancaq belə bir hal bütövlükdə bu dövrün ədəbiyyatının inkarına xidmət etməməlidir. Bu dövrdə yaranmış ədəbiyyatda həm də əsl ədəbiyyata xidmət edən kifayət qədər nümunələr vardır. Onları mənfi tendensiyalı nümunələrdən ayırd edib, düzgün qiymətini vermək lazımdır. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri ədəbiyyatın tarixi ilə bağlı zəngin, hərtərəfli biliyə malik olmalı və zamanın sınağından keçən, eləcə də keçməyən ədəbiyyatı ayırd etməyi bacarmalıdılar. Bu fənni tədris edən müəllimlər şagirdləri, tələbələrə başa salmalıdılar ki, əgər oxucu oxuduğu əsərdən bir fayda, xeyir götürürsə, onu zərərli əsər hesab etmək olmaz. Bir sözlə, məktəb deyilən müqəddəs bir yerdə “sovet dövründə yaranmış ədəbiyyat zərərli ədəbiyyatdır, onun xalqımıza heç bir aidiyyəti yoxdur, bu ədəbiyyat başdan-ayağa qədər ideologiya üzərində qurulmuş ədəbiyyatdır” kimi fikirləri təbliğ etmək olmaz. Əksinə, məktəblərdə təbii ki, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərində sovet dövründə yaranmış ədəbiyyatın reallıqlarını, imkanlarını, zərərli və faydalı tərəflərin bir-birindən ayırmaqla öyrətmək lazımdır. Bu məsələ orta və ali məktəblərin Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində öz yerini düzgün tapmalıdır. Orta məktəblərdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərindən əlavə, ali məktəblərdə filologiya fakültələri mövcuddur ki, burada bütün problemli məsələlərin incəliklərində də öyrənilməsinə imkan və şərait kifayət qədərdir. Yəni filologiya fakültələrində dil və ədəbiyyatı müəllimləri kimi yetişəcək mütəxəssislərin hərtərəfli hazırlanmaması mümkün deyildir. Ona görə də kifayət edər ki, bu fənni tədris edən müəllimlər dil və ədəbiyyat dərslərinin məzmununa, eləcə də tədrisinə məsuliyyətlə yanaşsınlar. Orta məktəbin dil və ədəbiyyat dərsləkləri ilə ali məktəblərin dil və ədəbiyyat dərsləkləri arasında rabitə, əlaqə itməsin. Buna görə də orta məktəbin dil və ədəbiyyat dərsləklərinin məzmunu nəzərə alınmaqla ali məktəblərin dil, ədəbiyyat dərsləkləri yazılmalıdır. Ali məktəblərdəki bu dərsləklər orta məktəblərin dil və ədəbiyyat dərsləklərinin məzmunu üzərində təkmilləşdirilməli və genişləndirilməlidir. Ədəbiyyat dərsləklərinə ədəbiyyatımızın tarixində oturuşmuş yazıçılar, şairlər daxil olmalıdır. Dil dərsləklərindəki

mətnlər ədəbiyyat tariximizdə özünəməxsus yer tutmuş yazıçı və şairlərin əsərlərindən seçilməlidir. Belə tənqidçilər, ədəbiyyatşünaslar, dilçilər öz aralarında ayrı-ayrı şair və yazıçılara (xüsusilə də sovet dövrünün şair və yazıçılarına) düzgün qiymət verə bilmirlərsə, onları yerli-yersiz günahlandırmaqla ədəbiyyat dərslərlərindən çıxarırlarsa, deməli, hələ bu barədə düşünməyə, bu fənlərin problemlərindən danışmağa dəyər.

Ali məktəblərdə filologiya fakültəsinin, daha sonra magistratura, doktorantura pilləsinin mövcudluğunu və mütəxəssislərin ömürlərini bu işə sərf etməsini nəzərə alaraq deməliyik ki, dil və ədəbiyyat fənlərinin dərinliklərini, incəliklərini öyrənməyə kifayət qədər imkan var. Azərbaycan dilinin özü bir mədəniyyət, təfəkkür və bədiiyyət dili kimi ədəbiyyatımızı dərinləndirən öyrənməyə şərait yaradır. Gərək dilimizi və ədəbiyyatımızı anamızın südü kimi qəbul edək. Ana südü uşaq üçün nədirsə, doğma dil və ədəbiyyat da millətin hər bir övladı üçün odur. Ona görə də uşaq ana südünü ağzında necə dadırsa, doğma ana dilini və ədəbiyyatını da elə dadmalıdır.

Hansı dövrdə yaranmasından və hansı ictimai-siyasi ideologiyaya xidmət etməsindən asılı olmayaraq, istənilən bir bədii əsərin sənətkarlıq tərəfini açmaqla, insanlarda bədii zövqün formalaşmasına da çalışmalıyıq. Yəni ədəbiyyatın, o cümlədən, istənilən bədii əsərin ictimai-siyasi, ideoloji cəhətləri ilə sənətin tələblərinə cavab verməsini, sənətkarlıq məsələlərini bir-biri ilə qarışdırmamalıyıq. Bu mənada sovet dövründə yaranmış ədəbiyyatın ideoloji tərəfləri ilə sənətkarlıq tərəfləri bir-birinə qarışdırılır, daha doğrusu, ideoloji tərəf şişirdilir, sənətkarlıq tərəfi isə unudulur. Onun özü də ədəbiyyata (konkret desək, sovet ədəbiyyatına) birtərəfli qiymət verməkdir. Məhz bu cür qiymət ədəbiyyatın əsl qiyməti ola bilməz. Ona görə də ədəbiyyatın özünün ictimai-siyasi və ideoloji mübarizəsi ilə bədii, sənətkarlıq xüsusiyyətləri fərqli anlayışlardır. Bu mənada ədəbiyyat ictimai-siyasi, ideoloji mübarizə ilə yanaşı, ədəbi-bədii və sənətkarlıq mübarizəsi də aparır, yəni ədəbiyyat geniş mənada savaşı. Bu savaşda istənilən bədii əsərin ideoloji tərəfi (əgər varsa) ilə sənətkarlıq tərəfi bir-birindən ayrılır. Deməli, sovet döv-

ründə yaranmış ədəbiyyatın ideoloji tərəfi bizi təmin etməsə də, ancaq sənətkarlıq tərəfi oxucuda sənət zövqünü, bədii zövqü formalaşdırır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu gün dünyada dil, din, mədəniyyət və s. savaşları gedir. Bu savaşların hər birinin siyasi tərəfləri ilə yanaşı, dəyər rolunu oynayan tərəfləri də var. Tarixi təcrübə göstərir ki, bəzən (və əksər vaxt) siyasi tərəf məqsədli şəkildə dəyər rolunu oynayan tərəfdən qabağa keçir. Belə olanda əsl həqiqət kölgədə qalır, təhrifli yanaşmalara meydan verilir. Təhrifli yanaşmaların çoxalması əsl həqiqətin savaşmasına imkan vermir. Bir sözlə, təkcə dil və ədəbiyyat savaşında deyil, həm də mədəniyyət, din savaşlarında da bu hal özünü göstərir. Ona görə də bütün savaşları düzgün aparmaq üçün savaş aparanların peşəkar zövqə malik olmaları əhəmiyyətli rol oynayır. Dil və ədəbiyyat savaşında sənət, sənətkarlıq məsələləri ön plana keçməli, dil və onun yaratdığı ədəbiyyat sənətkarlıq baxımından Bayraq kimi, Vətən kimi qorunmalıdır. Dünyanın hər bir milləti mədəni səviyyəsinə görə dilinə və ədəbiyyatına borcludur. Milli-mədəni səviyyə dilin və ədəbiyyatın apardığı savaşın sayəsində mövcuddur. Dil və ədəbiyyat mövcud mühitin, şəraitin içindən keçir, nəticədə mövcud mühitin, şəraitin savaşları ilə üz-üzə qalır. Dil və ədəbiyyatın savaşı olmasa, onda dil və ədəbiyyat (milli dil və ədəbiyyat) yaşaya bilməz. Belə bir savaşın sayəsində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı ərəb, fars müqavimətindən keçə bilmiş və hazırda müasir dünyanın dil və rəqabət müqavimətinə cavab verə bilər.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bütöv bir orqanizm kimi yanaşmaq lazımdır. Onun bütün dövrlərinin təfərrüatlarına varmaqla öyrənmək və gənc nəsllə öyrətmək lazımdır. Biz sovet dövrünü qəbul etməməklə ədəbiyyat tariximizin bütövlüyünü qırmış oluruq. Bəzən hətta yanlış olaraq fars dilində yazanların yaradıcılığını da ədəbiyyat tariximizin tərkib hissəsi kimi qəbul etməyənlər var. Halbuki fars dilində yazmağın, eləcə də sovet dövründə sovet ədəbiyyatının yaranması səbəbləri gənc nəsllə, ədəbiyyat tarixini öyrənənlərə aydınlaşdırılmalı və izah olunmalıdır. Əgər belə olmasa, onda gənclik və gələcək nəsillər ədəbiyyatımıza, onun tarixinə dərinləndirən bağlanmayacaqdır. Ədəbiyyat tariximizdə

mövcud olanları olduğu kimi öyrətmək doğrunu öyrətmək deməkdir. Ancaq bu çətinliklərdən qaçaraq ədəbiyyatımızın (ədəbiyyat tariximizin) siyasi, ideoloji tərəflərini öyrətməmək yanlış öyrətməkdən başqa bir şey deyildir. Bu da nəticə etibarı ilə ədəbiyyat tariximizin tamlığına xələl gətirəcək, eyni zamanda onun barəsində gənc nəslə natamam bilgilər verilməsi ilə nəticələncəkdir. Dil və ədəbiyyat müəllimləri bu incə məqamları ciddi şəkildə nəzərə almasa, onda dünyagörüşü, mədəniyyəti, biliyi yarımcıq olan nəsillər yetişəcəkdir. Tariximizin uğurları və uğursuzluqları bizə aid olduğu kimi, ədəbiyyatımızın da sadaladığımız hər iki tərəfi bizə aiddir. Onların hər ikisini öyrətmək və hər ikisindən ibrət dərsi götürmək doğru bir yoldur. Bir sözlə, tariximizə, dilimizə, dinimizə, ədəbiyyatımıza sahib çıxmaq özümüzü təsdiqimizdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin öyrədilməsində bir çətinlik də fars dilində yazılmış ədəbiyyatın, o cümlədən, klassiklərin öyrədilməsidir. Təbii ki, ədəbiyyat tariximiz qədim dövrdən başlayaraq tarixi ardıcılıqla öyrədilir və müasir günümüzdə qədər gəlib çıxır. Bu zaman orta məktəb şagirdləri qədim və orta əsrlər ədəbiyyatını öyrənərkən çətinliklərlə qarşılaşır. Məsələn, M.Füzuli, İ.Nəsimi, Q.Bürhanəddin və digərlərini öyrənmək o qədər də asan deyildir. Ona görə də daha yaxşı olar ki, ibtidai siniflərdə onların yaradıcılığının motivləri əsasında uşaqların anlama biləcəyi hekayələr, materiallar verilsin. Belə olarsa, uşaqlar bu cür təməl üzərində Nəsimini, Füzulini və digərlərini daha yaxşı öyrənə bilirlər. Müqayisə üçün, Türkiyədə mövcud nümunə götürülməsi bir ənənəni qeyd etmək yerinə düşər. Belə ki, türklər sufizmi mükəmməl öyrətmək üçün klassiklərin və böyük ustadların

fikirləri əsasında kiçik hekayələrlə ən çətin ədəbi-bədii mətləbləri oxucuya, xüsusilə uşaqlara aşılamaq bilirlər. Məsələn, Cəlaləddin Ruminin, Fəridəddin Əttarın, Əhməd Yəsəvinin, Bəhəddin Nəqşbəndinin, Bəyazid Bistaminin, Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin, İdris Şahinin və digərlərinin müdrik fikirləri kiçik hekayələr vasitəsi ilə oxuculara çatdırılır (1). Bu da insani keyfiyyətlərin formalaşması ilə yanaşı, sufizmin (təşəvvüfün) mahiyyətini, mahiyyət və məzmununun nədən ibarət olduğunu oxucuya təlqin edə bilir.

Beləliklə, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri şagirdlərdə dilə, ədəbiyyata sevgini aşılamaqla, tariximizə, mədəniyyətimizə, dinimizə, milli dəyərlərimizə bağlılığı və məhəbbəti gücləndirməklə uşaqlara gənc nəsillər üçün lazım olan açarı vermiş olurlar. Uşaqlar, gənclər isə həmin açar vasitəsi ilə bütün sirləri açar və təsəvvürləri qıra bilərlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Sufi hekayələri. Altun kitab. Bakı, 2016, 256 səh.
2. Banarlı Nihat. Sami Türkçenin sırları. İstanbul, Aralık, 2015, 317 səh.
3. Neriman Aral, Adalet Kandır, Münevver Can Yaşar. Okul öncəsi eğitim və ana sınıfı programları. İstanbul, 2000, 197 səh.
4. Neriman Aral, Gülen Baran, Şenay Bulut Pedük, Serap Erdoğan. Eğitimde drama. İstanbul, 2003, 144 səh.
5. Özcan Demirel. Eğitim sözlüğü. Ankara, 2005, 236 səh.